

BAĞLAMINDAN KOPAN AĞITIN TÜRKÜLEŞME SERÜVENİ

The Story of Elegy That Turns into Folk Song

Nurdan Tuhfe TOÇOĞLU*

ÖZET

Bu makale türküleşme süreci içinde bazı sorunlar yaşayan ağıt üzerine odaklanmıştır. Ağıtların içeriği, birinin ölümünden sonra söylendikleri bağlama dayanmaktadır. Bu nedenle, eğer bir ağıdın bağlamı değişirse, o ağıdın içeriği de değişmektedir. Başka bir deyişle ağıt, türküleşme süreci içinde, bir acının parçasıyken bir eğlencenin parçası haline gelebilir. Bu süreç, ağıtların derlenme işlemini de içerir. Dolayısıyla bu makalede, bir ağıdın anlamının, o ağıdın gerek bağlamı gerekse derlenme süreci göz önünde tutulmadan kavranamayacağı ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ağıt, bağlam, türkü, acı, eğlence.

ABSTRACT

This article concentrates on the elegy which has some problems in the process of transformation into folk song. The content of elegies are based on the context in which they are mourned after someone's death. For this reason, if the context changes, its meaning changes as well. In other words, the elegy, a part of the mental pain, can sometimes become a part of the entertainment in the process of turning into folk song. This process also includes the compilation of elegies. Hence, the argument of the article appears that the meaning of the elegy cannot be understood without taking into consideration both their context and process of compilation.

Key Words

Elegy, context, folk song, mental pain, entertainment

İlhan Başgöz'ün "Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya" başlıklı bildirisinde, ağıdın yas töreninin sözle ifade edilen parçasını oluşturduğunu vurgulamaktadır (1). Ağıdın genel olarak yas törenlerinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi* adlı kitabında yas töreninin amacını ve neden yapıldığını şu şekilde ifade etmektedir: "Toplumsal bir kurum niteliğinde olan yaşla ilgili âdetler; bu âdetlere bağlı işlemler, kaçınmalar acı çekenini belli etme, belirli bir süre yeni duruma alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir" (222). Pertev Nail Boratav ise *100 Soruda Türk Folk-*

loru adlı kitabında yas törenlerinin önemli bir parçası olan ağıt hakkında şunları söylemektedir. "Halk geleneğinde, bu tören de, orada söylenen (şir düzenine uygun olsun, olmasın) sözler de 'ağıt' deyimi ile adlandırılır" (241). Boratav'm da belirttiği gibi ağıdın birinin ölümünden sonra geride kalanların üzüntülerini hafifletmek için dile getirilen, topluluğun duyabileceği bir ses tonuyla söylenen bütün söylemleri kapsadığı ifade edilebilir. Nitekim Sedat Veyis Örnek ölüm ritüellerine değinirken yas törenlerdeki kalıp davranışların neden yapıldığını şu şekilde açıklar: "[Ö]lenin yakınlarının bozulan ruhsal durumları-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

m sağaltmak: Sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygula[nırlar]" (207). Burada kalıp davranışlarının içine ağıt yakmanın da girdiği söylenebilir. Bu yazıda bir ağıdın derlenirken ortaya çıkan sorunlarının o ağıdın türküleşme sürecini nasıl etkilediği, ağıdın bağlamından koparılmasıyla hangi öğelerini yitirdiği ve türküyle nasıl bir ilişki içinde olduğu tartışılacaktır.

İlhan Başgöz, "Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya" başlıklı bildirisinde ağıdın bir ayrılma eylemi olduğunu dile getirir (12). Ağıt bir ayrılma eylemini bünyesinde barındırıyorsa o zaman bir "giden" in ve bir "kalan" ın olması gerekmektedir. Buradan çıkarak şu soru sorulabilir: Gidenin yani ölen kişinin arkasından ne, nasıl söylenmeli ki ağıt olsun? Bu noktada ağıdın tanımından çok içeriği öne çıkmaktadır. İlhan Başgöz ağıdın içeriği hakkında şunları söylemektedir: "Ölen insanın kişiliği, ölümün nasıl meydana geldiği, sosyal çevre, ölüm zamanı, geride kalanların durumu, ölenin topluluk içindeki yeri, toplumun etnografyası ağıda yansır" (4). Bütün bu değinilen öğelerin yanı sıra ağıt aracılığıyla bilgi veren kişi de önemlidir: Ağıdı yakan. İlhan Başgöz ağıdın kadın yaratıcılığının bir eseri olduğunu dile getirir (2). Öyleyse şu soru sorulabilir: Neden ağıdı kadın yakar, erkeğin ağıtta bir işlevi yok mudur? Sedat Veyis Örneç, *Türk Halkbilimi* adlı kitabında kadının erkeğe göre daha fazla yas tutmasının gerekçesini duygusallığına bağlamaktadır (223). Örneğin bu yorumuna ilave edilebilecek bir diğer öğe ise erkeğin toplum tarafından "güçlü olan" ı temsil etmesidir. Bu durumda toplumda kadının yas tutma görevini üstlenmesi daha anlamlıdır.

Kadın hem duygusallığından hem de "güç" simgesi olmadığından dolayı yas töreninin bir parçası olan ağıdın yakılmasında etken bir görev üstleniyorsa, ağıdı derleyen kişinin de kadın olmasına dikkat edilmesi gerektiği gözardı edilmemelidir. Fakat ağıdın derlenmesi sırasında vurgulanması gereken bir sorun daha vardır. Lauri Honko, "Ağıtlar: Yeniden Yaratma, Yapı ve Tür Problemleri" başlıklı makalesinde ağıdın derlenmesi hakkında şu sorunu ortaya koymaktadır: "[H]iç bir ağıt aynı kelimelerle ikinci bir defa söylenemez" (338-39). Burada vurgulanmak istenen ağıdın yakıldığı bağlamda derlenememesi ve bundan dolayı derlenme sırasında ilkinden farklı sözcüklerle söylenmesidir. O zaman akla şu soru gelmektedir: Neden ağıt ilk anda derlenememektedir? Bu sorunun yanıtı Pertev Naili Boratav'ın "Anadolu Ağıtlarının Farklı Nakışları ve Yakınışları Üzerine" başlıklı yazısında bulunmaktadır:

Araştırmacı-bir kadın da olsa- etrafındakileri tedirgin etmekten, onların acılarını saygısızlık göstermekten çekinme durumundadır ve bu yüzden de türlü ayrıntılar üzerinde gerekli soruları sormak, açıklamalar istemek olanaklarından yoksundur. (29)

Boratav ağıdın ilk yakıldığı aşamada derlemecinin ağıt yakana soru sormamasının derlemelerde önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir. İlhan Başgöz, "Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya" başlıklı bildirisinde bu sorundan dolayı ilk aşamada derlenemeyen ağıdın daha sonra erkeğin yönlendirmesine maruz kalabileceğine değinir: "Üstelik erkek ağıt etmediği halde derlenen ağıtların bir kısmını yazdıranlar erkeklerdir" (2). Bütün bu sorunlardan anlaşılın, ağıdın

“yakıldığı anda” derlenemiyor oluşudur. Ayrıca ağıtların birden fazla kişi tarafından yakıldığını, fakat derlenirken tek bir kişi yakmış gibi gösterildiğini İlhan Başgöz şu sözlerle ifade eder: “Ağıtta değişik insanlar tarafından söylenen dörtlükler tek bir kadının yarattığı gibi derlenmekte ve yazıya geçirilmektedir. Böylece ağıt daha yaratılma anında tek bir insan ve tek bir olay için yaratılma özelliğini kaybeder” (2). Bütün bu ağıt derleme sorunları bu yazının konusu olan ağıdın türleşme sürecine nasıl yansımaktadır? Bu derleme sorunlarının ağıdın türleşmesi sürecinde etken bir rol oynadığı ifade edilebilirse de asıl sorulması gereken soru ağıdın neden türleşme sürecine girdiğidir? Ağıt türleşirken ne gibi değişimlere uğrar?

Öncelikle ağıdın yakıldıktan sonra halk tarafından beğenilirse türkiye dönüşü ve ağıdın kendi bağlamından koparıldığı savı öne sürülebilir. İlk olarak değinilmesi gereken konu ağıdın oluşması için şart olan çevre koşullarıdır. Bu çevre şartlarına “bağlam” denilmektedir. Alan Dundes, “Doku, Metin ve Konteks” başlıklı makalesinde bağlamın önemine değinir:

Kendi tabii ortamında oluşan konteks, metni (ve aynı zamanda bir durumda tabuya has leksikal bir unsur kullanılacaksa, ama başka bir durumda değil, belli ölçüde dokuyu da) etkileyebilir, fakat esas itibariyle soyut olarak yayımlanmış örneklerin böyle bir etkisi yaygın değildir. (77)

Burada Dundes’in vurgulamak istediği, halkın ürettiği metinlerde bağlamın diğer öğeler kadar önemli olduğu, fakat derlemelerde bağlamın gözardı edildiğidir. Bağlamın türün belirlenmesinde de önemli bir yeri olduğunu Dun-

des şöyle dile getirir: “[K]ontekse ait bilginin, bir türü diğerinden ayırmada kritik bir özelliğe sahip olduğu durumlar da vardır” (81). O zaman türün belirlenmesinde bağlamın önemli bir yere sahip olduğu kesin bir ifadeyle dile getirilmelidir. Bu yazıda da değinilmek istenen, bağlamın ağıdın türleşmesinde önemli bir yere sahip olduğudur. Ağıt ortaya çıktığı bağlamda hüznü, sıkıntıyı, acıyı içerirken, bağlamından koparıldığında işlevinin tamamen değiştiği gözlemlenmektedir. Artık ağıt bir hüznün, “acının” dışı vurumu olmaktan çıkar, tam tersine bir “hazın” dışı vurumu olur. Bu durumda ağıt türleşmiştir. İlhan Başgöz, “Ağıtlar Üzerine” başlıklı makalesinde ağıdın türleşmesini şu şekilde dile getirir: “Ağıtlar teşekkür ettikten sonra bütün folklor mahsulleri gibi ağızdan ağıza ve değişerek yayılıyorlar, bir türkü halini alabiliyorlar” (246). Başgöz’ün bu makalesinde ağıtların ağızdan ağıza geçerken farklılaşarak yayılabileceğini söylemesi şu soruyu akla getirmektedir: Bir ağıtın hangi nitelikleri beğenilmeli ki, öne çıkan bu nitelikler o ağıtı ağızdan ağıza farklı bir içeriğe dönüştürsün? Çünkü ancak toplum tarafından öne çıkarılan nitelikleri bir ağıt kendi bağlamından farklı bir işleve taşır; aksi takdirde yakılan her ağıt halkın arasında dilden dile dolaşmaz. Oyleyse ağıdın beğenilmesi için hangi tür özelliklere sahip olması gerekir? İlhan Başgöz “Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya” başlıklı bildirisinde bu konuya şöyle değinir:

Ağıt etme törenine böyle usta kadınlar katılmışsa, onların ağıtta baskın bir yeri olacak, ağıt bir solo halini alabilecek, daha uzun ve düzenli olacaktır. Böyle ağıtların törenden kopup, ağıt ola-

rak halkın dilinde yaşaması daha kolaydır. (2)

Ağdın “düzenli” olması halkın akılda tutabilmesi için önemli bir etken olarak görülmektedir. Ağıda katılan usta kadınların—yani daha önce bir çok yerde ağıt yakanların—ağıda ne söylenmesi gerektiğini neyin halkın üstünde etkili olduğunu bilmeleri, ağdın halk tarafından benimsenmesini sağladığı görülmektedir. Ağıt beğenilerek dilden dile yayılırken belli bir süreç içinde halkın dilinde türküt olmaya başlamaktadır. Artık yas törenlerinde değil, halkın birlikte olduğu mekânlarda ya da “ikinci sözlü kültür” ortamında öyküsü olan bir türküt konumunu alır. Ancak ağıt türkütleşirken hem bünyesinden sözcükler eksiltir hem de yeni sözcükler ağıda katılır. Öyleyse halk, niçin ağıtların sözcüklerini değiştirme gereği duymaktadır? A. Haydar Avcı’nın “Ağıt Geleneği ve Ağıtlar” başlıklı makalesinde ağıtların hangi şekilde söylendiğini dile getirir: “[B]ütün bu ağıtların doğaçtan ve anında söylendiği, yani “doğaçlama” olduğu unutulmamalıdır” (96). Burada değinilmesi gereken nokta, ağdın öteki halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi uzun bir yaratım sürecinin olmadığı, kısa süre içinde doğaçlama olarak dile getirildiğidir. Ağdın kısa süre içinde yaratılıp söylenmiş, başka ifadeyle tam anlamıyla bitmemiştir; dolayısıyla halk beğendiği ağdın istenmeyen parçalarını zihninde tutmayabilir. Başka ifadeyle ağıt, toplum tarafından ezgisi korunmak koşuluyla yeniden türetilebilir.

Ağdın türkütleşme sürecinde ağıda katılan en önemli öğelerden biri de bir nota ile söylenmesidir. İlhan Başgöz bildirisinde K. Reinhart’ın şu ifadelerini yer vermektedir:

Ağıt ölü evinde edilirken basit ve monoton bir ezgi ile söylenir. Bu, ağırlığı söze yükleten bir ezgidir. Reinhart ağıda sözden çok melodinin ağır bastığı görüşünde. Bu görüş ancak törenden kopup, türküt haline gelen ağıtlar için doğru olabilir. Zaten Reinhart kendisi de incelediği ağıtların ölü törenini dışında derlendiğini, müziğin de incelediği ağıtların ölü töreninin dışında derlendiğini, müziğin de ancak ağıtlar böyle “objektif” [nesnel] hale geldikten sonra koşulduğunu belirtmektedir. (2)

Buradan da anlaşılacağı gibi ağıtların nesnel olabilmesi ağdın türkütüye dönüştürülmesiyle “yeni söz”den ziyade “yeni müziğe” ağırlık verilmesiyle mümkündür. Ama bu nesnel olma durumu ağdın çıkış nedenine ters düşmez mi? Herhangi bir ağıt ilk ortaya çıkışında “kişi”ye ya da “kişilere” özgü bir söylemen bağlam değişikliğinden dolayı nesnelleşir ve “kitle”ye hitap eden bir türkütüye dönüştür. Buradan şu sonuç çıkartılabilir: Ağıt nesnel olunca türkütleşmiş demektir. Artık ağıt kişi ya da kişiler için söylenen bir tür olmaktan çıkar, halka mal olur. Bu süreç ağıtların hüznün, acı gibi niteliklerinin sınırlanmasına hatta yok olmasına da neden olabilir. Öyle ki ağıt bir “acı” nesnesinden “haz” nesnesine dönüştürülebilir. Türkütleşikten sonra ağıt artık halka haz veren güzel bir ezgiyle söylenen bir tür olmuştur.

Şimdi şu sorulabilir: Bir türkütün eskiden ağıt olduğu nasıl anlaşılır? Bu sorunun yanıtlanabilmesi için önce türkütün ne olduğu, neleri içerdiği bilinmelidir. Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkütlerimiz* adlı kitabında türkütün tanımını şu şekilde dile getirir: “Türküt teriminin kaynağının Türk sözcüğü olduğu bugün artık kesindir. Böylece [t]ürkütü,

Türk halkının ortaklaşa yarattığı sözlü ezgili türlerdir” (63). Buradan yola çıkarak yeni bir sav öne sürülebilir. Türkü aslında halkın yarattığı ezgili sözlerin toplamıdır. O zaman ağdın türküleşmesi de kaçınılmazdır. Özbek de bu konuya şu şekilde değinir:

Türkü toplum içinde yaşadığına göre, topluma yeni katılan her şeyin zamanla türküye girmesi; unutilan ve terk edilen her şeyin de türkülerde erimesi tabiidir. Felâketlerin az olduğu toplumda ağıt, asâyişin düzgün, haksızlığın az olduğu yerlerde de eşkiya türkülerini az yakılır. (66)

Burada aslında ağdın türkütünü bir kolu olduğu anlaşılmaktadır. O zaman derlenen, yayımlanan ağıtların çoğunun türkü ya da ağıt başlığı altında ele alınmış olmasına şaşırılmamak gerekmektedir. Elde bulunan hiçbir metin ağdın ilk söylendiği anda yazılmamıştır. Bunun nedenini ise Özdemir, “Ağıt ve Toplum” başlıklı makalesinde şu şekilde dile getirir: “Ağıt, hiç bir zaman ölümlün başında ağlanırken yazıya geçirilmez. Bu, ölüme saygısızlık diye yorumlanır” (101). Ağdın derlenmesindeki diğer sorunlara bağlı olarak daha önce değinildiğinden dolayı eldeki metinlere ağdın orijinal metni olarak değil de, türküleşme sürecinde derlenebilen metinler olarak bakılmalıdır. Ağıt bağlamından koparak türküleşse bile ağıttan getirdiği birtakım kalıpları bünyesinde taşıdığı görülmektedir. Bu kalıplar, ağdın bağlamından kopmadan önce “acı”yı dile getiren sözlerdir. Kimin, neden, ne şekilde öldüğü bu kalıplardan anlaşılmaktadır.

Türkülerde ya da türküleşme süreci içinde bulunan ağıtların acı bağlamında oluşan kalıplarına geçmeden önce bir noktanın aydınlatılması gerekmektedir.

Ağıt ya da türkü adı altında yayımlanmış metinlerin aslında birbirleriyle iç içe olduğu ve kolaylıkla ayırt edilemediği görülmektedir. Hamdi Taneses, *Öyküleriyle Halk Türküleri* adlı kitabında “Arpaçayı Aşdı Daşdı” türkütünün metnine geçmeden önce bu türkütünü neden söylendiğine dair bir öykü vermektedir. Türkünün öyküsünden bu metnin daha önce ağıt olduğu anlaşılmaktadır.

“Arpaçayı aşdı daşdı
Sel Sarımı aldı kaşdı
Üç bacının gözüyü yaşdı
Aparıdı seller Sarımı
Bir uca boylu balamı” (280).

Bağlamından koparak türkü formunu alan bu metnin ağdın bazı kalıplarını bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Ağıtı yakan annenin sözlerinden kızını sele kapırdığı ve kardeşlerinin gözü yaşlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sözler ölümün nasıl gerçekleştiğinin göstergesidir ve ağıttan kalan kalıplardır.

“Ankara’da Yedim Taze Meyva” türkütünde ise dikkat çeken nokta, ağdın yakan kişinin bu ağdın ölenin ağzından söylemiş olmasıdır. Bu ağıt sanki ölenin son sözleridir.

Trene bindim de tren salladı
Zalim doktor ciğerime elledi
İy olursun dedi, geri yolladı
Söyleyin anama anam ağlasın
Anamdan gayri yalan ağlasın.

Mezarım başında kuşlar ötüştür
Benzin içtim, ciğerlerim tutuşur
Ağlama Hatice, Sefer yetiştir
Söyleyin anneme çalsın nemimi
Kim alırsa alsın nazlı gelini. (157)

Dolayısıyla bu ağdın –türküleşmiş olsa bile– ağıt öğelerini bünyesinde ba-

rındırıldığı görülmektedir. Metinde iki âşığın ismi geçmektedir. Bunun yanı sıra metinde erkeğin öldüğüne dair izler de vardır. Bu türkünün bağlamından koparılmadan önce bir ağıt olduğu belirtilen öğelerden anlaşılmaktadır. Şimdi verilecek örnek Şükrü Elçin'in *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar* adlı kitabından alınmıştır. Bir ağıt derlemesi olan bu kitaptaki metinlerin de türküleşme süreci içinde olan ağıtlar olduğu öne sürülebilir. Örnek olarak "Ahmet'in Ağıtı" ele alınabilir:

"Gediz pazarıdır benim pazarım
Akdağ yaylasında kaldı mezarım
Sağ olsaydım şu yaylada gezerdim"

(112).

Diğer verilen iki örnekten farkı bu metnin başlığının birine yakılmış olduğunun belirtilmesidir. "Ahmet'in Ağıtı" başlığı altında verilen bu metnin türkü olduğu söylenen metinlerden farklı olmadığı düşünülebilir. Başlığının tek bir kişiyi imlemesi bu metnin bir ağıt olduğunu gösterebilir. Kişinin hangi Ahmet olduğu, ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Ağıtın Küttahya yöresinden derlendiği ifade edilmiş; fakat ağıtı yakanın ismi verilmemiştir. Bağlamından koparılmış olan bu ağıt metni, okuruna acı, hüznü vermemektedir. Bunun aksine söz konusu metin türkü olarak bir oyun havası eşliğinde söylenirse "yeni" bir türküye dönüşmüş olacaktır. Benzer bir örnek "İzmir Prenses Otel"deki bir düğünde (14 Şubat 2001) bir Yemen ağıtı (ya da türkü) olan "Ey Onbeşli'nin bir oyun havası tarzıyla çalınıp söylenmesidir. Bu örnekte dikkat edilmesi gereken, bu türkünün daha önce bir ağıt olarak yakıldığını bilmeyenlerin oyun havasına katılmaları, bilenlerin ise hem orkestra-

yı hem de oynayanları tepkili bir biçimde uyardırmalarıdır¹.

Bütün bu örneklerde görülen ağıtın oluştuğu ortamdan yani bağlamından koparıldığı an türküleşme sürecine girdiğidir. Ağıt, acı ve hüznün içinden doğarak haz vermeye doğru yol alırken derleme sırasında çıkan sorunlar da bu süreci hızlandırır. Ağıt halkın yaşamının temel ritüellerinden biri olan ölümün bir parçasıyken zaman içinde "evrimleşerek" bir eğlencenin parçası haline gelebilir. Bu durum, kültürün ürünlerinin değişken olduğu ve zamanla işlevlerinin değişebileceği anlamına da gelmektedir.

Notlar

¹ Bu bilgi anneannem Bilge Artun'dan alınmıştır.

Kaynakça

- Avcı, A.Haydar. "Ağıt Geleneği ve Ağıtlar". *Folklor/Edebiyat* 4 (Eylül, 1995): 95-111.
- Başgöz, İlhan. "Ağıt Üzerine". *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1986. 245-47.
- . "Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya". Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz ve Tuba Saltık Özkan. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri*. Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını: 2, 2004. 15-30.
- Boratav, Pertev Naili. "Anadolu Ağıtlarının Türüleri Nakışları ve Yakınları Üzerine". *Anadolu Ağıtları*. Ahmet Şükrü Esen. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997. 27-47.
- . *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Dundes, Alan. "Doku, Metin ve Konteks". Çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Yay. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğer. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003. 67-90.
- Elçin, Şükrü. *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- Özbek, Mehmet. *Folklor ve Türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1975.
- Özdemir, Ahmet Z. "Ağıt Toplum". *Folklor/Edebiyat* 2 (Şubat, 1995): 101-09.
- Tansel, Hamdi. *Öyküleriyle Halk Türküleri*. İstanbul: Onel Yayıncılık, 1997.